Ədəbiyyat QƏZETİ

Qədim tarixi qaynaqlar xəbər verir ki, Oğuz hunları "hu-hu" deyibən baharın ardınca at çapar, harda yaz çiçəkləri göz güldürsə, könül sevindirsə, orada çadır qurub məskən salardılar.

Yaza yazılan yazı

Esse

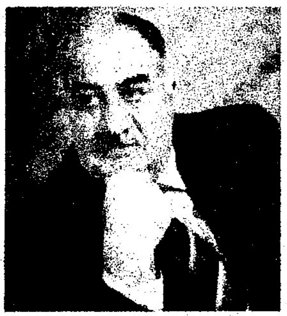

Sadıq ELCANLI

Qədim Oğuz-hun həyatında intensiv şəkildə işlənən "hu-hu" çağırışlarının dilimizin yaddaşında izləri çoxdur. Kəndlərimizdə uşaqların indi də oynadığı "Çiling-ağac" oyununda "hu-hu" - deyib gedənlərin qayıdışına, ulu kökə-tirəyə bağlılığına münasibət çox incə şəkildə modelləşib.

Qanıyla Vətənin sinəsinə əbədi imzasını yazan, xalqın qələbə inamını, qalibiyyət eşqini oyadan aprel şəhidlərinin ruhuna isti yaz yağışı...

Əzəl gündən duyğuları ovsunlayan, insan qəlbində əbədi gözəllik çırağı yandıran yaz çiçəkləri... Körpə gözlərindəki duru təbəssümə bənzər, ürəkdəki xoş arzuya, təmiz niyyətə, halallığa oxşar bu çiçəklər... Qarlı qışdan günəşli bahara üz tutan torpağın, təbiətin yandırdığı həyat şamlarıdı, yaranışın möcüzəsi, Tanrı qələmiylə yazılan şah misralardı yaz çiçəkləri. Hərəsinin öz adı, öz ətri, öz tilsimi var. Hərəsinin qəlbində bir zəriflik, ülvilik nəğməsi çağlayır... Görəsən kimdir, hansı qüvvədir o sehrli nəğməni oxuyan. Görəsən, bahar çiçəklərinə baxanda, bu çiçəklərin sirli-sehirli nəğməsini dinləyəndə insan qəlbi niyə yüngülləşir, niyə sevinir, xoşbəxt olur?..

Qədim əfsanələr, ulu salnamələr soraq verir ki, əcdadımız Oğuz hunları yazın arxasınca gəzərdi. Doğma yurdda ürəklərini, həsrətlərini qoyub, yazın ardınca, bahar çiçəklərinin işığıyla gedərdilər. Getdikləri yerlər isti idi, baharlı idi, amma yurd sevgisi, vətən həsrəti duyğularını dondurardı, ürəklərini üşüdərdi. Bəlkə bu səfərlərin talе qisməti, sevgi nağılı yaz çiçəklərinin Tanrı nəfəsli sehrli nəğməsiylə, gözəllik tilsimiylə bağlıdır; qədim insan gözəlliyin işığına düşüb yazın arxasınca gəzə-gəzə taleyin alın yazılarından keçir, əbədi xoşbəxtliyini axtarırdı. Yaz çiçəklərinin nuru gözlərə, sirr-sehir işığı ürəklərə düşürdü. Yüz illər, min illər karvan-karvan gəlib keçirdi; ürəklərdə vətən sevgisinin əbədi xatirə ocaqları yanırdı...

Sübh çağı yaz çiçəkləriylə üz-üzə, göz-gözə edilən söhbətlərdən şeytanın xəbəri olmaz, - deyiblər. Yaz çiçəkləri kimi təzə, duru, ləkəsiz olar bu söhbətlər. Yaz çiçəklərinin sirli-sehirli nəğməsinə insan qəlbinin talе nəğmələri qoşular. Bir gözü ağlayıb, bir gözü gülən Vətənin daşından, torpağından, qəmindən-kədərindən süzülüb ürəklərdə bahar gülləri kimi baş qaldırar bu talе nəğmələri...

Biri vardı, biri yoxdu... Ümidlərdən, arzulardan yaranan qədim nağıllar dünyasında bir qoca vardı. Oğuz hunlarının adını, xatirəsini əbədiləşdirən ulu Quzğun dənizinin - Xəzərin sahillərində yaşayan həmin qoca günlərin bir günü oğlunu yanına çağırıb dedi:

- Dənizi qan rəngində gördüm, damarlarım göynədi, ürəyim üşüdü; üstümüzə namərd yağılar hücum çəkəcək, oğul.

- Dostu gülnən gülə-gülə, düşməni misri qılıncnan qarşılayarlar, dedə.

Qoca dərin-dərin düşündü:

- Sözümü eşit, öyüdümü dinlə, oğul. Qaf dağının sinəsində bir "Yaddaş" bulağı var, hər il baharın ilk axşamında, qədir gecəsində köpüklənib qaynayır. Gedib o bulağın köpüklü suyundan içərsən, qayıdıb Quzğun dənizində yuyunarsan, ondan sonra səni heç kim məğlub edə bilməz...

Belə rəvayət edirlər ki, o vaxt Qədir gecəsinə az qalmışdı. Oğul halal-hümbət eləyib yola düzəldi, Qaf dağına üz tutdu. Gəlib o məqamda çatdı ki, "Yaddaş" bulağı köpüklənib qaynayırdı. Əyilib köpüklü sudan içdi. İçdikcə Koroğlu gücü, Xətai qüdrəti gəlirdi qollarına, min illərin gücü, yaddaşıyla silahlanırdı. Yuxarıda Qaf dağının qarlı zirvələri, aşağıda Quzğun dənizinin mavi dünyası görünürdü. Və Quzğun dənizindən Oğuz hunlarının səsi gəlirdi. Yaddaş bulağından su içib min illərin yaddaşıyla silahlanan igid ayağa qalxdı. Babəkin dağlarda əbədiləşən məğrur səsini eşitdi: "Bir gün azad yaşamaq qırx il kölə kimi sürünməkdən yaxşıdır!" Koroğlunun qayalarda, qalalarda misri qılınca dönən dəli nərəsini dinlədi:

Adımı soruşsan bil, Rövşən olu,
Atadan, babadan cinsim Koroğlu!
Mənəm igidlikdə bir dəli-dolu,
Gündoğandan ta günbatan mənimdir.

Koroğlunun mifik çağırışlarıyla Çindən Dunayacan uzanan, Oğuz-hun qəlbinin əbədi xatirələri yazılan böyük torpaqların yaddaşı dil açdı; uzaq min illərin dərinliyindən ulular ulusu Bilgə Xaqanın səsi gəldi: "Ey türk, oğuz bəyləri! Eşidin! Yuxarıdan mavi göy çökməzsə, aşağıdan torpaq dəlinməzsə, sənin elini, sənin törəni kimsə poza bilməz!".

Yaz çiçəklərinin tilsimli gözəlliyindən, sirli-sehirli nəğmələrindən başlayan düşüncələr gör bizi haralara aparıb çıxardı. Min illərin məğrur səsini-sözünü eşitdik... Gördük, inandıq ki, dağlar Çənlibeldən, Koroğludan oxuyur hələ...

Elə bil qəlbimizdə, duyğularımızda açır, bizə hansısa qədim, ulu xatirələri söyləyir yaz çiçəkləri. Hər il yaz gələndə, yaddaşımızın bahar tonqalları yananda, dünyamız zəmi-zəmi dalğalanan halallığın işığına düşəndə eşidirik o qədim xatirələri. Yaz çiçəkləri xalqın həyatında, etnoqrafiyasında, mifik, estetik düşüncəsində, dünyaduyumunda qoruyucu, təmizləyici, saflaşdırıcı qüdrəti ilə seçilir. Hər il bahar gələndə sanki xalq yenidən özünə, öz kökünə, tarixi yaddaşına qayıdır, milli-genetik gücünü, qüdrətli potensial imkanlarını hiss edir; xalqın ürəyi yad toxumlardan, manqurtizm alaqlarından təmizlənir, min illərin yaddaş ağacı yenidən pöhrələyib baş qaldırır. O yaddaş ağacının kökləri Dəmir Qapı Dərbənddən Ağrı dağına, Ərzurum yaylaqlarına, Urmiya sahillərinəcən, Qarabağdan Qaradağa, Xəzərdən Göyçəyə, Bakıdan Təbrizəcən, Naxçıvanın Əlincə qalasından Ərdəbilin Darül-İrşadına, "Allah-Allah" günbəzinəcən, dilimizin Dədə Qorqud binələrindən ruhumuzun Füzuli, Xətai zirvələrinə qədər uzanır, ucalır...

* * *

Qədim tarixi qaynaqlar xəbər verir ki, Oğuz hunları "hu-hu" deyibən baharın ardınca at çapar, harda yaz çiçəkləri göz güldürsə, könül sevindirsə, orada çadır qurub məskən salardılar. Çox sonralar on altıncı yüz il şairi Miskin Abdal Şah İsmayıl Xətaiyə müraciətlə yazdığı şeirdə ulu əcdadların "hu-hu" - deyib baharın ardınca at çapmağını az qala yazın əsas əlaməti kimi mənalandıracaqdı:

Dur seyrə çıx bu cahanı, keçdi zimistan, balam
Yetdi dövran, hu-hu ilə gəldi bahar, İsmayıl.

Baharın ardınca at çaparkən, düşmən üstünə döyüşə gedərkən Oğuz-hun dəstəsini bürüyən "hu-hu" nidaları birliyin, birgəliyin, bütöv qələbə ruhunun təntənəsini yaradardı. Koroğlunun "Hay vurun, hay vurun, qoç dəlilərim!.." çağırışındakı "hay vurun" ifadəsi dilimizin qədim yaddaşına, sirli xatirələrinə söykənirdi. Kəndlərimizdə indi də dağda-daşda oynayan, qoyun-quzu otaran uşağı haylayıb çağırırlar: - Ay Əhməd, huuuu!..

Və qəfildən şair Əlinin məşhur misraları yada düşür, xatırlanır:

Çıxdım uca dağ başına,
Çağırdım hun, Leyli, gəl.

Qədim Oğuz-hun həyatında intensiv şəkildə işlənən "hu-hu" çağırışlarının dilimizin yaddaşında izləri çoxdur. Kəndlərimizdə uşaqların indi də oynadığı "Çiling-ağac" oyununda "hu-hu" - deyib gedənlərin qayıdışına, ulu kökə-tirəyə bağlılığına münasibət çox incə şəkildə modelləşib.

"Hu-hu" deyibən baharın ardınca gedənlər, adətən, bir müddət sonra geri qayıdırdılar. Amma təzə yerlərdə yurd-yuva qurub geri dönməyənlər də olurdu. Çiling olub uzaqlara düşənləri, orda bitib qalanları gözləyənlər həsrət heykəlinə dönürdülər, müxtəlif mərasimlər, oyunlarla uşaqları - yeni nəsli ana yurda, kökə bağlamağa çalışırdılar.

"Çiling-ağac" oyununun sonunda qalib uşaq ağacla çilingi vurub uzağa atır. Məğlub uşaq gedib çilingi tapmalı və oyun oynanılan yerə - ağacın yanına qədər

"Çələyim, çöl əppəyim, heyva gülüm,
Nar əppəyim, ya mənə bir huuuu"

- deyə qaçmalıdır. Arada nəfəsi kəsilsə, ikinci dəfə uduzur və daha ağır şəkildə "cəzalandırılır" - buradan "mənzil başına" - yəni ağacın yanına qədər qalib uşağı kürəyində, çiynində aparmalıdır. Deməli, çilingi ağacın yanına qaytarmaqda əsas sınaq "huuu" qışqırığı ilə bağlıdır; gərək qayıtmağa gücün, nəfəsin-ruhun çatsın, çatmasa, məğlubsan.

Çilingləri ağacların, yəni gedənləri qalanların - elin, törənin yanına qaytarmaqda əsas sınaq hu-hu çağırışı - etnogenetik qüdrət, ruhi gücdür. Xalq bu uşaq oyununu yaratmaqla həmin etnogenetik gücü-qüdrəti, özümlüyü, dözümlüyü qorumağa, gedənləri qaytarmağa, uşaqları kökə bağlamağa can atıb. İlk baxışda çox adi görünən oyun üz illər, bəlkə min illər boyu yeni-yeni nəsillərə gedənlərin qayıdışı modelini, ən əsası özə qayıtmağın zərurətini gizli-gizli təlqin edib, çox böyük iş görüb. Bu, Azərbaycan dilinin, milli etnoqrafiyasının tarixi hünəri, dilimizdə kodlaşaraq əbədiləşən milli, etnogenetik yaddaş enerjisinin qüdrətli qələbəsidir.

* * *

Bir kökdən gəlib min budaq olan, dünyanın elm, ədəbiyyat, mədəniyyət xəzinəsini saysız-hesabsız əsərlərlə, dahiyanə sənət zirvələri ilə zənginləşdirən ulu Türk, Orxon-Yenisey bölgəsində daşa yazdığın tarixini xatırlayırsanmı? Tarix boyu Tanrı dağın ətəklərində, Təklə-Məkan səhrasında, Qobidə, Turfanda, Orta Asiya - Türküstan ellərində, Avrasiyanın cilovsuz çöllərində, yovşan ətirli Dəşti-Qıpçaqda Attila, Alp Ər Tonqa, Oğuz xaqanlar qüdrətiylə ucaldığın əlçatmaz, ünyetməz zirvələr yadındadırmı? Ərgənəkon misallı ilk beşiyin, dəfələrlə gedib-qayıtdığın beş min illik dövlətçilik yerin-yurdun, ana ruhun, əzəli məskənin Azərbaycanda, Anadoluda ayaq basdığın hər qarış torpaq səninlə türk dilində - Azərbaycan dilində danışır - eşidirsənmi? Dahi azərbaycanlı Nizami Gəncəvinin "Ərəb çuxalı türk" adlandırdığı ulu səma elçisi Məhəmməd peyğəmbər "Türklər sizə toxunmayınca, çəkinin, onlara toxunmayın. Hümmətimin idarəsi axırda türklərin əlinə keçəcəkdir" dedi - fəxr edirsənmi bununla? Bədii düşüncəmizin hüdudu, sözümüzün son sahili, poeziya peyğəmbəri Bayatlı Süleyman oğlu Məhəmməd Füzulini, qılınc və qələm dahisi Şah Xətaini özünə dünyəvi dayaq nöqtəsi, qəlbinin qibləsi bilirsənmi? Zaman-zaman unutduğun hu-hu nidalı çağırış səslərini yenidən eşit! Eşidə bilirsənmi?..

Vətənin dağlarını, düzlərini, çəmən-çöllərini əsl övlad sevgisiylə, göz-könül xoşluğuyla gözə-gözə qəlbinlə görür, ruhunla duyursan; yaz çiçəklərinin min bir naxış dünyası pıçıldayır bu sirli-sehirli sualları, gözü nəmli nidaları... Dəli-dolu dağ dolaylarında qəfildən yovşan ətrinin sirri-xuda xatirələr dünyasına düşürsən; ruhunda qədimlərdən qədim bir rəvayətin küləkləri əsir...

Belə deyirlər ki, qədim zamanlarda bir igid kəndindən küsüb uzaqlara gedir. El-oba yığışıb ha məsləhət-məşvərət edirlər, xahiş-minnət elçiləri göndərirlərsə, igid geri qayıtmır. İllər belə ötüb keçirmiş. Axırda Dədə Qorqud misallı bir qoca deyir ki, mən bilirəm o igidi öz kəndinə necə qaytarmaq olar; kəndimizin yamacındakı yovşandan bir çəngə yığıb göndərin ona...

Qocanın dediyi kimi edirlər. Və qürbətdə vətən yovşanını iyləyən-qoxlayan igid qəfildən hönkürür, yovşan ətrinin xatirə yollarında öz elinə-obasına qayıdır...

* * *

Ümiddi, inamdı, zamanın bakirə vədəsi, təbiətin ilk qələbəsidi yaz çiçəkləri. Ümidlərimizin heykəli kimi ucalan dağlarımızın sinəsindən başlayar dünyanın novruzgülü uğuru, bahar təzəliyi. Torpağımıza ağappaq çiçək yağışları yağar. Torpaq zərrə-zərrə, çiçək-çiçək diksinib qış yuxusundan, əcəl qaranlığından oyanar. Yaz çiçəklərinin ağappaq işığından, isti, kövrək təbəssümündən, körpə uşaq əlləri kimi təmizliyindən, halallığından başlayar yaz çiçəkləri. Ellərimiz, obalarımız baharın bu möhtəşəm çiçək busatını həsrətlə, ümidlə, sevinclə gözlər, könül xoşluğu, duyğu xoşbəxtliyi ilə qarşılayar. Təsadüfi deyil ki, qədim zamanlardan baharda təzə geyinmək, xüsusilə, uşaqları təzə paltarla sevindirmək ellərimizdə adət olub. Bu adətlə Azərbaycan milli geyimləri min illər boyunca yaz çiçəklərinin, bahar sevinclərinin tilsimindən keçib. Xalqın qədim inamları, güvəncləri olan totemlər, miflər dilə gəlib, bənövşə boylu butalarla, alov xatirəli yaz çiçəkləri ilə qovuşub. Beləcə, milli geyimlərimizin, xalı-xalçalarımızın, "Qüdrətdən səngərli qalalı dağlarımızın" rəng dünyasına yaz çiçəklərinin, bahar güllərinin yurd şəfəqi, vətən işığı düşüb...

* * *

Sonra şəhid qanıyla suvarılan göynəmli göylərin, doğma yurd yerlərinin heyrətlə açılan günəş baxışları, lalə-lalə gözləri qan çanağına dönmüşdü. Dədə Qorqudun, Qaraca çobanın ruhu dolanan Nərgiztəpədən sehrli səs, qəfil qışqırıq gəldi: Çal qılıncını, ağam Qazan, Vətən oğlu, yetdik!

Üçrəngli, Ay-ulduzlu bayrağın müqəddəs ucalığı üçün qəribsəyən Lələtəpə əsgər kimi dik durdu: Çal qılıncını, ağam Qazan, burdayam!

Qarabağın Bayat, Şuşa, Şahbulaq, Əsgəran, Koroğlu qalalarının qəlbi-qanı qaynadı, ruhu qiyam qaldırdı: Çal qılıncını, ağam Qazan, gəldik!...

Yaralı Azərbaycan əsgəri bu səsləri qəlbinin döyüntüsü, qanının axışı kimi eşitdi, xoşbəxtliyin ilahi badələrini için-için Attilalar, Alp Ər Tonqalar, Xətailər qüdrətiylə ayağa qalxdı, "Mübariz" adlı silahı qaldırıb namərd düşmənləri alaq otları kimi biçib tökdü...

Sonra peyğəmbər adaşı bir şair gözləri lalə-lalə qan çanağına dönədönə pıçıldadı:

Ey şəhid oğlu şəhid,
istəmə məndən məqbər,
Sənə ağuşunu açmış
duruyor peyğəmbər.

Sonra göylərin tanrısal təbəssümü yaz çiçəkləri kimi dil açdı:

- Niyə dayandın? Gəl...

Və peyğəmbərin ağuşuna sığınan şəhid Şuşanın həsrətkeş yollarına, Qarabağın dumanlı dağlarına, Üzeyirin, Natəvanın, Bülbülün güllələnmiş heykəllərinə baxa-baxa dilləndi:

- Gələ bilmirəm; bu dünyada başa çatmayan yolum, qələbə andımda qisasım qalıb...

Və şəhid qanının şahanə şövqünə kəlmeyi-şəhadət gətirən yazın yaddaş çiçəkləri heç vaxt belə bəxtəvər olmamışdı...

Və mənə elə gəlir ki, yaz çiçəklərinə yazılan bu yazı bulaqlar kimi qaynayar, çaylar kimi axıb gedər, damarlarında qan kimi, qan-gen yaddaşı kimi dövr edər, duyğu dolayları kimi üfüqlərdən-üfüqlərə adlayar, zamana qalib gələr, bitməz ki, bitməz...

Ədəbiyyat qəzeti.- 2017.- 11 mart.- S. 23.